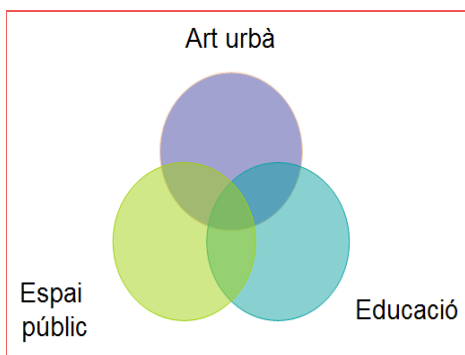

Art urbà, espai públic i educació. Elements per a la transformació social

Ponència a la taula rodona "Art urbà, espai públic i educació" organitzada pel Col·legi d'Educadors i Educadores de Catalunya (CEESC) al marc de l'Open Walls 2015

AVUI EN DIA, LA BARREJA DE PROCESSOS DE CREACIÓ ARTÍSTICA I PROJECTES EDUCATIUS ha esdevingut freqüent en les entitats educatives: espais joves, centres culturals, escoles, instituts, etc. Tanmateix, rarament trobem articles o espais per reflexionar sobre aquest tipus d'acions. Aquest article pretén oferir algunes idees sobre les potencialitats, els límits i les tensions del punt de trobada d'aquest tres elements que són l'art urbà, l'espai públic i l'educació. Aquell lloc on s'esborren les fronteres i es dona la participació i la transformació social.

Per entendre la interrelació entre aquests tres conceptes i veure quines coses passen en el seu punt d'intersecció, primer hem d'apropar-nos a ells i definir-los.

L'espai públic s'ha d'entendre com a lloc de relació social i de construcció col·lectiva. És el lloc on succeeix allò que ens afecta a tots i totes. Un lloc que construïm de forma compartida i que dotem de valors. Un lloc on es provoquen els canvis socials. És on es fa política amb majúscules. És on es produeix la transformació social. No s'ha reduir la seva definició a un lloc de pas o d'aparador consumista. La seva concepció ha de ser ampla.

És el sociòleg polonès Zygmunt Bauman qui planteja que *davant els moments que estem vivint la societat civil ha de reapropiar-se de l'espai públic per decidir sobre el que l'afecta*. Aquest és el lloc on es poden generar imaginaris col·lectius. I els llenguatges artístics són ideals per aquest fi.

L'art urbà el definim com aquelles creacions que es desenvolupen al carrer i places de les ciutats i pobles. Des d'una mirada ampla parlem de diferents expressions. El graffiti, l'*street art* i també tots aquells altres llenguatges culturals i creatius que es poden donar a l'espai públic. Parlem de fotografies gegants a la paret, cercaviles, actuacions de circ, *free running*, *parkour*, *skate*, *break dance*, rumba... entre altres que puguem trobar. Un ampli ventall d'activitats que es converteixen en art des del moment que les visualitzem i els hi donem valor. I es promouen quan les dotem de recursos. No perquè des d'alguns estaments puguin considerar-se com a perifèriques o marginals, sinó perquè simplement són, i com a tal tenen dret a estar i desenvolupar-se. A altres països tenen un altra recorregut i els mateixos creadors de cultura de carrer s'associen per promoure la seva pràctica. Per exemple, a França existeix la FPK, Federació estatal de Parkour.

L'educació la definim com el procés d'adquisició d'eines personals i col·lectives que permetin els desenvolupament de la persona i la comunitat de la que es forma part. Recollint l'idea del pedagog brasiler Paulo Freire, es tracta de que les persones puguem analitzar la nostra realitat per transformar-la de manera col·lectiva a través de valors com la cooperació, el suport mutu, l'esforç o la solidaritat. Els llenguatges artístics impliquen l'aprenentatge d'habilitats tècniques alhora que doten d'habilitats socials. És una eina ideal per adquirir una major autonomia i responsabilitat pels temes que són personals i alhora pels que són comuns a totes. És educació social. Un procés en el que són tant importants els valors que volem treballar com el mètode que utilitzem.

TEXT:

Antonio Alcántara
@Antalcantara

Educador Social i
activista cultural.

Professor associat a
la facultat d'Educació
de la UB i de la UdG.

Responsable de For-
mació, Participació i
Universitats al Col·legi
d'Educadores i Edu-
cadores de Catalunya.

Col·labora amb el De-
partament de Foment
de la Participació de
l'Agència Catalana de
la Joventut.

Durant vuit anys
ha estat ha estat el
coordinador de la For-
mació i el Circ Social
a l'Ateneu Popular
9Barris.

educaciotransformadora.
wordpress.com

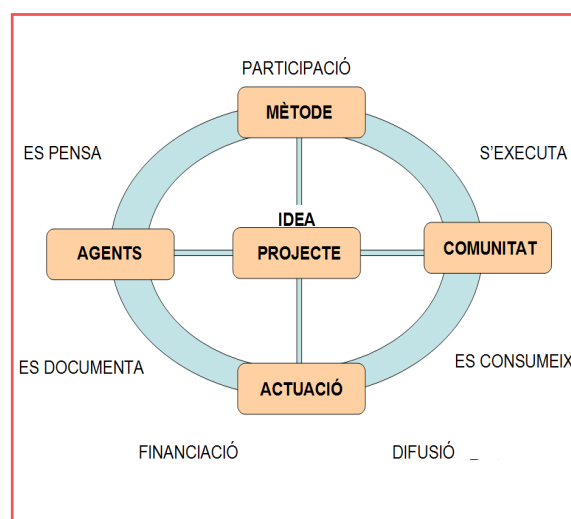
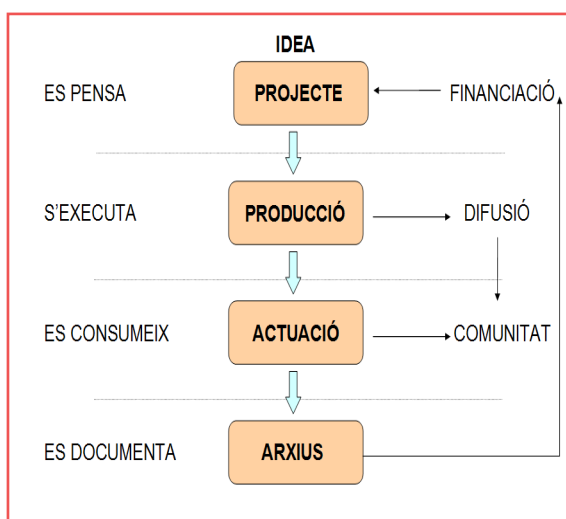
L'accés a l'art, a l'educació i a la participació és dóna pel dret de tot ésser humà a ser part i prendre part de la cultura plural de la seva època, d'accedir a les regles del joc social, de ser partícip. VIOLETA NÚÑEZ

La importància del model de gestió

En un tipus de projecte en el que parlem d'educació, valors, treball col·lectiu, comunitat i transformació social tenen una vital importància el mètode i el model de gestió que utilitzem per desenvolupar-ho. Per tal d'entendre-ho ens aproximarem al model més clàssic de gestió de la cultura per després apropar-nos al model propi dels projectes que cerquen la transformació social en aquell punt de trobada dels tres elements que estructuren aquest article: l'art urbà, l'espai públic i l'educació. Pe fer-ho utilitzarem la contraposició de dos models.

La gestió vertical del procés creatiu és la manera clàssica de gestionar la cultura i l'art. És la més generalitzada, és la pròpia de la indústria cultural i la que es promou principalment des de l'administració. És un model de caràcter vertical, amb una distribució molt clara de tasques. A l'artista li correspon la part creativa de pensar i concebre la idea; als gestors i mediadors els correspon l'execució d'aquesta idea; les institucions o entitats privades assumeixen el finançament; i al públic, situat a l'última fase del procés, li correspon rebre el projecte finalitzat en qualitat de destinatari o consumidor. En aquest model la comunitat és un grup de persones que es relacionen amb l'art com a consumidors. Reben la difusió, veuen l'obra i en algun casos donen la seva opinió, sense que aquest últim pas sigui garantia de res.

La gestió comunitària provoca un canvi de posició de tothom que hi participa. És el model que ens permetrà desenvolupar-nos en el punt d'intersecció de l'art urbà, l'espai públic i l'educació. És el mètode que ens facilitarà la transformació social. En aquest model la comunitat està a totes les fases del procés, des de la ideació fins a la realització passant pel finançament, la comunicació i la producció. Parlem de comunitats en un sentit ampli i heterogeni, incloent tant persones individuals com grups definits que s'incorporen a la vida del projecte amb diferents graus d'implicació i intensitat. Tots amb un objectiu comú. En aquest tipus de models, la gestió es transforma en construcció col·lectiva, no hi ha autories definides i s'esborren les fronteres entre artistes, productors i públic. El paper de la comunitat és protagonista. Les persones enredades en la seva construcció són creadores i alhora consumidores. L'oli que greixa el procés i el fa rutllar és la participació. Entesa com un procés voluntari d'implicació personal i col·lectiva que permet millores en la vida de la persona i de la seva comunitat. De nou la transformació social.

ADAPTACIÓ: Antonio Alcántara. Font de MOV-S. Políticas del cuerpo: Espacio de Pensamiento y Acción Colectiva

La comunitat veïnal de Fatima, situada a la ciutat irlandesa de Dublín, és un exemple molt clar d'aquest tipus de projectes. Aquesta era una de la zones més degradades de Irlanda. Amb problemes d'atur, drogues, i absentisme escolar.... Van realitzar una sèrie d'accions artístiques que els hi van permetre apoderar-se com a comunitat i sentir-se orgullosos, alhora que posar les seves necessitats davant de l'administració i aconseguir millores per a la seva realitat. El paper de les dones va ser clau en el desenvolupament cultural i comunitari d'aquesta zona.

El punt d'inflexió va ser una acció artística que es va anomenar *Burning the Demons – Embracing the Future (La crema dels dimonis: abraçant el futur)* i que va consistir en un gran cercavila que va acabar amb un gran foguera on van cremar les imatges i les creacions que representaven el seus dimonis, els seus estigmes, les seves pors, per construir un imaginari col·lectiu apoderador. Van participar prop de 3000 persones.

Actualment Fatima és referent en el desenvolupament comunitari en la utilització de l'art com eina educativa i de transformació social. Han refet els edificis on vivien i comptem amb una gran centre cultural. Han desenvolupat un Pla d'Art per treballar al barri. I tenen un pressupost de prop del milió d'euros.

Treballar des de la persona, el grup i la comunitat

Aquest són els tres pilars sobre els que es sustenta el treball per a la transformació social en els projectes on es barreja l'art i l'educació social. On els professionals treballen des de i per a les persones implicades en el procés de creació.

La persona és la primera beneficiària directa d'aquest processos. S'adquireixen habilitats personals i socials. S'aprenen competències i valors. És el pla més íntim. Recuperant de nou a Freire, *l'educació no canvia el món, canvia a les persones que canviaran el món*. Cada llenguatge artístic es converteix en una eina que facilita que, per una banda, les persones puguem

millorar la nostra escolta, la comunicació, la confiança en nosaltres mateixos i, per l'altra, conèixer els nostres límits i superar-los. La motivació i el fet de gaudir amb una o altra art farà que fem circ, skate, grafiti, música, etc. L'important es tenir a l'abast un ventall ampli de possibilitats per escollir.

El grup és l'espai natural on es desenvoluparà l'acció educativa. On es posaran a prova els valors en els que volem treballar i s'assajaran les habilitats personals i socials. Les activitats es desenvolupen en conjunt. Busquen la trobada de les persona per desenvolupar competències com la solidaritat, la cooperació, el treball en equip, el suport mutu, etc. El paper de l'artista o de l'educador serà de facilitador, no de líder. Aquest rol passa per parlar amb els participants, donar-lis veu i acompanyar-los en el procés de creació artística.

La comunitat és la receptora dels beneficis i de la proposta artística que genera el procés creatiu. La persona que ha treballat en grup porta un regal al seu veïnat més proper —escola, carrer, plaça, institut, centre cultural, etc. Aquí es dona un efecte molt potent on les persones i les comunitats de la que formen part milloren el concepte que tenen l'un de l'altra i també de si mateixos. A través de pràctiques positives on l'art urbà i l'educació es donen la mà es milloren les relacions que tenen lloc en l'espai públic. Aquí és dóna l'apoderament. De nou la transformació social

Resumint, podem dir que algunes de les habilitats personals i socials que es donen en aquests projectes són, per una banda, l'escolta, la comunicació, la confiança en nosaltres mateixos, i per l'altra, conèixer els límits i superar-los, la solidaritat, la cooperació, el treball en equip, el suport mutu, el treball comunitari, i la transformació social. Totes aquestes habilitats són necessàries per a participar. Així, aquests tipus de projectes es converteixen en una eina ideal d'educació per la participació. Perquè a participar s'aprèn participant.

Bibliografia

- Bauman Z. *Los retos de la educación en la modernidad líquida*. Gedisa, 2009.
- Freire P. *Pedagogia de la autonomía*. Siglo XXI editors, 1999.
- Nuñez V. *Participación y Educación Social*. Universitat de Barcelona, 2005.
- Ptqk M. (2012). *Gestión vertical vs. Gestión horizontal*. MOV.S Espacio para el intercambio de la Danza y la artes del movimiento. Blog. <http://www.mov-s.org/2012/gestion-vertical-vs-gestion-con-comunidades>
- Varis autors. (2007). *IN2. Youth Arts Programme*. Nacional Youth Council of Ireland http://www.youtharts.ie/sites/youtharts.ie/files/in2_2007.pdf
- Alcántara. A. (2015). *Liberi Dentro" Mural participatiu a la presó de menors de Nisida, Nàpols*. La Directa <https://directa.cat/liberi-dentro-mural-participatiu-presó-de-menors-de-nisida-napols>

Dos exemples molts clars són el projecte de **Circ Social** del districte barceloní de Nou Barris i el **graffiti Liberi Dentro** realitzat a la presó de menors italiana de Nisida.

Al circ social de l'Ateneu Popular 9Barris treballen prop de cinc cents infants i joves d'entre 6 i 18, entre els alumnes de les escoles de circ de l'Ateneu i els projectes de circ social que es porten a terme amb diferents col·lectius del territori. L'activitat va començar als anys 1970 després de l'okupació veïnal d'una planta asfàltica on els veïns s'han convertit en artistes i els artistes, en veïns. L'Ateneu és un centre públic gestionat pels veïns. A través del seu bagatge i la relació amb Cirque du Monde, el departament de circ social de Cirque du Soleil, i amb la xarxa europea de formació i circ social Caravan, han generat una formació de formadors en circ social adreçada a artistes i educadors. No ensenyen tècnica de circ, sino habilitats pedagògiques per treballar a través del circ. El fet que un comunitat sigui capaç d'organitzar-se per ensenyar el que sap té un component polític i transformador molt fort.

Liberi dentro és un mural participatiu, realitzat l'any 2015, per un grup de sis joves amb el suport d'un equip d'artistes i educadors. És un graffiti que crida a la llibertat a

l'interior de la presó de menors de Nisida, a la ciutat italiana de Nàpols.

El mural ha estat fruit d'un procés participatiu entre artistes i joves i ha comptat amb el suport del grafiter canari Tono Cruz i de les artistes Giuseppina Ottieri i Federika Gina, membres de l'associació napolitana Il Fazzoletto di perle. El seu objectiu és treballar habilitats socials a través de l'art i facilitar un mitjà d'expressió i de creació de significats a les seves participants.

Per a l'artista i educador Tono, la realització del mural ha estat una experiència molt enriquidora. El mural és el resultat d'un procés de creixement personal i adquisició d'habilitats tècniques facilitat per un equip educatiu i artístic. Una acció de llarga durada i molt intensa. L'artista i educador Tono explica que el primer pas va ser generar confiança i vincle entre totes per a poder decidir plegades què fer, com en un foli en blanc. I van decantar-se pel mural. *"Des del principi van ser els joves els que van prendre les decisions de tot... i nosaltres simplement vam ser una eina facilitadora"* explicava en un entrevista l'artista.

I és que les tensions entre allò social i allò artístic, entre el rol i la posició de l'artista i l'educador, constitueixen un repte que cal resoldre en cadascun d'aquests projectes.

Foto: Luis Montero. Circ social a la plaça del barri

Foto: Giuseppina Ottieri. *Liberi Dentro*

Les tensions i els reptes

Els projectes que generen una relació entre l'educació artística i la social són espais fronterers de dos móns diferenciats. Per tant, generen espais meravellosos on passen coses noves i diferents, alhora que provoquen tensions. A continuació apuntem un parell d'elles. Per un costat, la tensió entre la prioritat artística o la prioritat social. I per un altra, el discurs i posicionament de les persones que participen en aquest tipus de projectes.

Al mirar la tensió entre allò artístic i allò social veiem que, generalment, els projectes que tenen una prioritat artística intenten aconseguir una experiència estètica a partir de la seva observació. Com a idea volen provocar un impacte, un sacseig a la persona. Es tracta d'un procés guiat on l'art és la finalitat com a tal. L'art és el medi per arribar a ell mateix de nou. Alhora, el ritme de la producció es centra en el resultat final. És el que importa: aconseguir un producte que arribi al màxim de gent possible. A tothom. El rol que té assignat el públic és el del consumidor. En aquesta manera de fer, l'autor i

el líder del procés és únic. És l'artista. Clarament ens situem al model de gestió vertical.

D'altra banda, els processos que tenen la prioritat en la vessant social intenten aconseguir la dinamització de la comunitat on es desenvolupen per a transformar-la. Desenvolupen un procés participatiu on l'art és un medi per a la transformació social. El ritme del procés el marca la comunitat implicada. Manen les seves necessitats, ritmes i inquietuds. No el marca el resultat. És una activitat creativa de la que es beneficia una comunitat concreta, aquella que entra en contacte amb el procés en diferents moments i amb diverses implicacions. On la autoria i el lideratge és col·lectiu. Ens situem al model de gestió horitzontal.

Al intentar equilibrar aquest dos espais trobem reptes i preguntes. La qüestió més clara que cal resoldre és si el més important és el procés o el resultat. El que ens diu l'experiència és que tanta importància tenen un com l'altra. Al treballar amb una lògica de gestió comunitària, els valors amb els que construïm el procés són vitals i, alhora, la

dignitat i la qualitat del producte artístic final, també. En definitiva, el resultat forma part del procés. Un projecte educatiu pot finalitzar amb una posada en escena en un teatre amb escenografia, il·luminació, passiu tècnic i assaig general. La qualitat és educativa.

Una altra tensió clara que apareix és el discurs amb el que construïm l'acció artística i educativa a l'espai públic. La qüestió que es planteja és si s'ha de centrar exclusivament aquest tipus de projecte en el discurs de l'exclusió social i la marginalitat i, per tant, en la inclusió social de persones catalogades, caracteritzades, definides, segellades i definides per estadistes. Fa un mesos veia un vídeo compartit a les xarxes socials que es presentava com el projecte de *mural artístic fet amb infants i joves en situació de risc social del barri tal*. Em sorprenia. Si la nostra idea és treballar per a la construcció d'un imaginari col·lectiu que porti cap a un apoderament de les persones i les seves comunitat, la utilització d'etiquetes d'aquest tipus el que fan es estigmatitzar-les i reproduir els espais d'exclusió social on es troben. Perquè no titular el vídeo amb conceptes com *infants i joves creadors*?

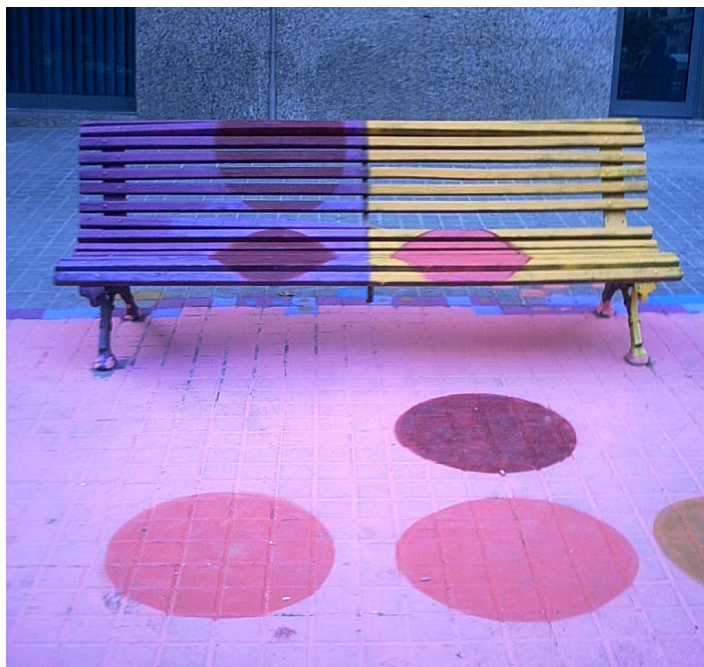

Foto: Antonio Alcántara. *Nou Barris a Color*. Projecte Dinamo 2004

Francisco Rubio, un membre de l'entitat La Fundació de Bellvitge a Barcelona, durant la taula rodona *Contractures Socials*, feta per la UOC al 2015, plantejava que ells volen actuar sobre les estructures que provoquen la desigualtat social, no sobre col·lectius en risc social. Volen treballar sobre les relacions, els imaginaris, els valors, en definitiva sobre les estructures en les que es relacionen les persones. Aquesta és la seva manera de treballar i provocar la transformació social des de l'art. El problema que troben és que a les convocatòries de finançament -tan importants- no parlen el mateix llenguatge.

I això ens porta cap a un altre repte clar: la posició que prenem els professionals que participem en aquest tipus de projectes. A vegades, els artistes i educadors són paracaigudistes que arriben carregats amb la seva maleta d'eines per aplicar-les en un lloc o en un altre que, per les seves característiques, necessita d'una intervenció que eviti que la situació de degradació que viu aquella comunitat s'escampi. És una visió paternalista, de superioritat i vertical. És un rol contraproduent per l'apoderament de la persona i la seva comunitat. Tal com hem vist, la posició necessària per treballar en aquests projectes és la que genera una relació horitzontal. Generar un espai on tothom ensenya i on tothom aprèn. Perquè tothom desconeix alguna cosa. El rol dels professionals és el de donar veu i protagonisme a la gent que hi participa.

En definitiva, on es troben l'art urbà, l'espai públic i l'educació és el lloc on es produeix la meravellosa transformació social. Tal com planteja la pedagoga Violeta Núñez, l'accés a l'art, a l'educació i a la participació és dona pel dret de tot ésser humà a ser part i prendre part de la cultura plural de la seva època, d'accedir a les regles del joc social, de ser particip. Dret a partir, això és, a posar-se en camí. Dret que es reparteixin, es distribueixin, els patrimonis culturals i socials. Dret a construir l'art, la cultura, la seva comunitat i, per tant, el seu futur.■